

Slachtoffers:

Onderzoek, beleid en praktijk

Redactie:

J. van Doorn

J. Brands

M.J.J. Kunst

E.R. Muller

A. Pemberton

L. van Reemst

Wolters Kluwer

Deventer – 2023

Inhoud

Voorwoord	21
<i>Redactie</i>	
DEEL I: GESCHIEDENIS EN THEORIE SLACHTOFFERSCHAP	25
1 Beknopte geschiedenis van de victimologie	27
<i>J.M. van Dijk</i>	
1.1 Inleidende opmerkingen	27
1.2 Slachtoffertypologieën	28
1.3 Interactionistische victimologie	30
1.3.1 <i>Stephen Schäfer</i>	30
1.3.2 <i>Willem Nagel en de interactionistische victimologie</i>	31
1.4 Victim precipitation en risicokenmerken	33
1.5 Agogische victimologie en slachtofferhulp	34
1.6 Slachtofferrechten en herstelrecht	36
1.6.1 <i>Genoegdoening voor het slachtoffer: Een Nederlandse ideeëngeschiedenis</i>	37
1.6.2 <i>Restorative Justice of herstelrecht</i>	39
1.7 Jongste geschiedenis: 2000-2021	40
1.7.1 <i>Traumatic stress studies en bewezen therapeutische interventies</i>	40
1.7.2 <i>Criminologische victimologie: Feminisering en internationalisering</i>	42
1.7.3 <i>Slachtofferrechten in de praktijk</i>	43
1.8 Besluit	43
2 Theoretische perspectieven op slachtofferschap	51
<i>A. Pemberton en L. van Reemst</i>	
2.1 Inleiding	51
2.2 Criminologische perspectieven	53
2.3 Rechtswetenschappelijke perspectieven	56
2.4 Herstelrechtelijke perspectieven	59
2.5 Sociaalpsychologische perspectieven	60
2.6 Klinischpsychologische perspectieven	62
2.7 Sociaal-constructivistische en kritische perspectieven	64
2.8 Besluit	67

3	Het ideale slachtoffer	79
	<i>A.K. Bosma en E. Mulder</i>	
3.1	Inleiding	79
3.2	Slachtofferkarakteristieken	80
	3.2.1 <i>Persoonskenmerken</i>	80
	3.2.2 <i>Gedrag</i>	82
	3.2.3 <i>Emoties</i>	83
3.3	Daderkarakteristieken	84
3.4	Contextuele factoren	86
3.5	Het 'ideale slachtoffer' in hedendaags onderzoek	88
3.6	De waarnemer	90
	3.6.1 <i>(Universele) belangen?</i>	90
	3.6.2 <i>Wiens belangen?</i>	91
3.7	Gevolgen	92
3.8	Conclusie	93
4	Strijden om erkenning: Een actuele sociologie van slachtofferschap	101
	<i>J.C.J. Boutellier</i>	
4.1	Inleiding	101
4.2	Victimalisering van de moraal	101
4.3	Een slachtofferindustrie	102
4.4	Gevoelige identiteiten	103
4.5	Strijd om erkenning	104
4.6	Een politiek van vijandschap	105
4.7	Morele culturen	106
4.8	Extreme gevoeligheid	107
4.9	Slachtofferschap en de rechtstaat	109
4.10	Inclusieve en exclusieve identiteitspolitiek	110
4.11	Besluit	111
5	Slachtofferschap van criminaliteit als traumatische gebeurtenis	115
	<i>M.J.J. Kunst</i>	
5.1	Inleiding	115
5.2	De ontstaansgeschiedenis van PTSS	116
5.3	DSM en de classificatiecriteria voor PTSS	117
	5.3.1 <i>PTSS in DSM-5</i>	118
	5.3.2 <i>Classificatieproblemen</i>	120
5.4	Theorieën over het ontstaan van PTSS bij slachtoffers van criminaliteit	122
5.5	Onderzoek naar PTSS onder slachtoffers van criminaliteit	123
	5.5.1 <i>Prevalentieonderzoek</i>	123
	5.5.2 <i>Risicofactoren en beschermende factoren</i>	124
	5.5.3 <i>Effectieve behandelingen</i>	126
5.6	Malingeren	127
5.7	Besluit	128

DEEL II: TYPEN SLACHTOFFERSCHAP NADER BELICHT	135
6 Slachtoffers van mensenhandel	137
<i>C. Rijken</i>	
6.1 Introductie	137
6.2 Wat is mensenhandel?	138
6.3 Mensenhandel in de Nederlandse wetgeving	139
6.3.1 <i>Uitbuiting</i>	140
6.3.2 <i>Arbeidsuitbuiting: Het ondergeschoven kindje?</i>	141
6.4 Aard en omvang van slachtoffers mensenhandel	142
6.5 Achtergrond slachtoffers van mensenhandel in Nederland	144
6.6 De impact van mensenhandel op slachtoffers	146
6.7 Secundaire victimisatie in de strafprocedure	147
6.8 Conclusie	150
7 Kindermishandeling: Impact op slachtoffer en maatschappij	157
<i>S. Vermeulen, M. Scheuplein, A.L. van Harmelen en L.R.A. Alink</i>	
7.1 Inleiding	157
7.2 Prevalentie van kindermishandeling	158
7.2.1 <i>Factoren die het risico op slachtofferschap vergroten of verkleinen</i>	160
7.3 Gevolgen van kindermishandeling	162
7.3.1 <i>Van slachtoffer naar slachtoffer – gevolgen voor familie en de maatschappij</i>	163
7.3.2 <i>Intergenerationele overdracht van kindermishandeling</i>	164
7.3.3 <i>Kindermishandeling en slachtofferschap buiten het gezin</i>	165
7.4 Interventies	166
7.5 Conclusie	167
8 Seksueel geweld bij volwassenen	177
<i>E. Mulder, M. Cense en W.T.M. van Berlo</i>	
8.1 Inleiding	177
8.2 Betekenissen van seksueel geweld	177
8.3 Prevalentie	181
8.4 Oorzaken en risicofactoren	182
8.4.1 <i>Cultureel niveau</i>	182
8.4.2 <i>Interpersoonlijk niveau</i>	184
8.4.3 <i>Individueel niveau</i>	185
8.5 Beleving en gevolgen van seksueel geweld	186
8.5.1 <i>Emotionele en psychische problemen</i>	186
8.5.2 <i>Fysieke en seksuele problemen</i>	187
8.5.3 <i>Sociale gevolgen</i>	187
8.5.4 <i>Gevolgen voor gender- en seksuele identiteit</i>	188
8.5.5 <i>Revictimisatie</i>	188

8.6	Reacties van derden en secundaire victimisatie	188
8.7	Preventie	190
8.8	Vragen en uitdagingen voor de toekomst	191
8.8.1	<i>Praktijk</i>	191
8.8.2	<i>Wetenschap</i>	192
9	Huiselijk geweld in Nederland	201
	<i>K.D. Linnemann en M. Steketee</i>	
9.1	Inleiding	201
9.2	Van vrouwenmishandeling naar huiselijk geweld	201
9.2.1	<i>Begrip huiselijk geweld</i>	203
9.3	Aard, ernst en omvang van huiselijk geweld	204
9.4	Samenhang partnergeweld en kindermishandeling	207
9.4.1	<i>Geweld tussen ouders en mishandeling van kinderen</i>	208
9.4.2	<i>Kinderen als getuige van geweld tegen of tussen ouders</i>	208
9.5	Patronen van geweld	209
9.6	Beleid en de aanpak van huiselijk geweld	212
9.6.1	<i>Beleidsontwikkelingen</i>	212
9.6.2	<i>Het stoppen van het geweld, risicogestuurde zorg en herstel</i>	214
9.6.3	<i>Verskil in aanpak intieme terreur en situationeel geweld</i>	216
9.7	Conclusie en uitdagingen voor de toekomst	217
10	Seksuele straatintimidatie: Aard, omvang en gevolgen	229
	<i>G.N.G. Vanderveen † en T.F.C. Fischer</i>	
10.1	Seksuele straatintimidatie: Een complex fenomeen met een onbekende trend	229
10.2	Empirisch onderzoek naar de aard, omvang en gevolgen van seksuele straatintimidatie	232
10.2.1	<i>Internationaal onderzoek</i>	232
10.2.2	<i>Nederlands onderzoek</i>	233
10.3	Conclusie en discussie	241
11	Slachtofferschap van online criminaliteit	249
	<i>R. Leukfeldt en M.S. van 't Hoff-de Goede</i>	
11.1	Inleiding	249
11.2	Definitie en verschijningsvormen	250
11.2.1	<i>Cybercriminaliteit</i>	251
11.2.2	<i>Gedigitaliseerde criminaliteit</i>	251
11.3	Prevalentie: Traditionele criminaliteit daalt, online criminaliteit stijgt	253
11.4	Risicofactoren	255
11.5	Gevolgen voor slachtoffers	258
11.6	De toekomst	260

12 Agressie tegen mensen met een publieke taak	271
<i>L. van Reemst en T.F.C. Fischer</i>	
12.1 Inleiding	271
12.2 Onderzoek naar slachtofferschap van mensen met een publieke taak	272
12.3 De omvang van slachtofferschap van mensen met een publieke taak	273
12.3.1 <i>Handhavende en veiligheidsberoepen</i>	275
12.3.2 <i>Zorgverlenende beroepen</i>	276
12.3.3 <i>Dienstverlenende beroepen</i>	277
12.3.4 <i>Onderwijs</i>	277
12.3.5 <i>Overheidsmedewerkers en politieke ambtsdragers</i>	278
12.3.6 <i>Verschillen beroepsgroepen</i>	279
12.4 Factoren die samenhangen met slachtofferschap van mensen met een publieke taak	279
12.4.1 <i>Theorieën over slachtofferschap van mensen met een publieke taak</i>	280
12.4.2 <i>Empirische bevindingen over factoren die samenhangen met slachtofferschap van mensen een publieke taak</i>	281
12.4.3 <i>Verschillen tussen beroepsgroepen in samenhangen met agressie</i>	286
12.5 Besluit	286
13 Slachtofferschap van georganiseerde misdaad en ondermijning	293
<i>J. Landsman en P.W. Tops</i>	
13.1 Inleiding	293
13.2 Waarom georganiseerde misdaad en ondermijning wél voor slachtoffers zorgen	294
13.3 Slachtoffers van geweld	294
13.4 Criminele uitbuiting: De dunne scheidslijn tussen slachtoffer- en ouderschap	297
13.5 Verstoring van het economische en financiële systeem: Bedrijven als slachtoffer	300
13.6 Aantasting van de rechtsstaat en het openbaar bestuur	303
13.7 Het onzichtbare slachtoffer: Het milieu	304
13.8 Tot slot	306
14 Haatmisdrijven in Nederland	313
<i>S. van der Aa en M. van Noorloos</i>	
14.1 Inleiding	313
14.2 Impact en ervaringen met het strafrechtstelsel	315
14.3 Beleidskader en bijzondere procedurele slachtofferrechten	318
14.4 Het Nederlandse materiële strafrecht inzake haatmisdrijven	321
14.5 Nieuwe ontwikkelingen in binnen- en buitenland	325

14.5.1	<i>Community Impact Statements</i>	325
14.5.2	<i>Het initiatiefwetsvoorstel discriminatoir oogmerk</i>	328
14.6	Conclusie	331
15	Eergerelateerd geweld	335
	<i>J. van Doorn, Y. van Osch, D.P.K. Roeg en J. Janssen</i>	
15.1	Inleiding	335
15.2	Definitie eer en eergerelateerd geweld	336
15.3	Slachtoffers van eergerelateerd geweld	339
15.4	Aanpak eergerelateerd geweld	341
15.5	Conclusie	344
16	Verkeersslachtoffers	351
	<i>P.G.M. Aarten en L.I.M. Lenferink</i>	
16.1	Inleiding	351
16.2	Een definitie van verkeersslachtoffers en verkeersongevallen	352
16.3	Gevolgen en nazorg	353
16.3.1	<i>Gevolgen en professionele nazorg voor slachtoffers van verkeersongevallen</i>	353
16.3.2	<i>Gevolgen en professionele nazorg voor nabestaanden van verkeersongevallen</i>	354
16.3.3	<i>Laagdrempelige nazorg voor slachtoffers en nabestaanden van verkeersongevallen</i>	355
16.4	De juridische nasleep	356
16.4.1	<i>Wegenverkeerswet 1994</i>	356
16.4.2	<i>Wet versus de praktijk</i>	356
16.4.3	<i>Herstelbemiddeling</i>	358
16.5	Letselschadeafwikkeling	359
16.6	Besluit	360
17	Slachtoffers en nabestaanden van levensdelicten	365
	<i>M.C.A. Liem, P.G.M. Aarten, M.Y. van Denderen en L.I.M. Lenferink</i>	
17.1	Inleiding	365
17.2	Aard en omvang van levensdelicten in Nederland in de periode 1992-2020	366
17.2.1	<i>Zaakkarakteristieken</i>	366
17.2.2	<i>Slachtofferkarakteristieken</i>	369
17.3	Slachtoffer-daderoverlap	371
17.4	Nabestaanden en rouwverwerking	372
17.4.1	<i>Factoren waar nabestaanden mee te maken krijgen</i>	372
17.4.2	<i>Rouwverwerking</i>	372
17.4.3	<i>Rouwklachten</i>	373
17.4.4	<i>Professionele nazorg voor nabestaanden na moord</i>	374

17.4.5	<i>Laagdrempelige nazorg voor nabestaanden na moord</i>	374
17.5	Tot slot	377
18	Massavictimisatie	383
	<i>M. Bax, M. de Waardt en R. Letschert</i>	
18.1	Inleiding	383
18.2	De complexiteit van massavictimisatie	384
18.3	Toegang tot het (internationaal) recht	386
18.4	Toegang tot juridische herstelmaatregelen	388
18.5	Toegang tot geïmplementeerde herstelmaatregelen	391
18.6	Non-juridische herstelmaatregelen	392
18.7	Conclusie	395
19	Slachtofferschap en schade van organisatiecriminaliteit	399
	<i>K. van Wingerde en L. Bisschop</i>	
19.1	Inleiding	399
19.2	De geringe aandacht voor slachtofferschap en schade van organisatiecriminaliteit	401
19.3	Huidige kennis over slachtofferschap en schade door organisatiecriminaliteit	403
	19.3.1 <i>Financiële schade</i>	404
	19.3.2 <i>Corporate violence</i>	405
	19.3.3 <i>Emotionele schade</i>	407
19.4	Uitdagingen voor de toekomst	408
20	Slachtoffers en milieu: Groene criminologie en het schadebeginsel	417
	<i>D.P van Uhm</i>	
20.1	Inleiding	417
20.2	Aandacht voor niet-menselijke slachtoffers	417
20.3	De groene criminologie en het schadebeginsel	420
20.4	Antropocentrisme	421
20.5	Ecocentrisme	422
20.6	Biocentrisme	423
20.7	Conclusie	425
21	Slachtofferschap in internationaal perspectief	435
	<i>P. Nieuwbeerta en J. van Dijk</i>	
21.1	Inleiding	435
	21.1.1 <i>Enquêtes over slachtofferschap van criminaliteit</i>	436
	21.1.2 <i>Gallup World Poll</i>	437
	21.1.3 <i>Beschrijving van de data</i>	437
21.2	Wereldwijde patronen en trends van criminaliteit	439
	21.2.1 <i>Regionale en sub-regionale variatie in criminaliteit</i>	439
	21.2.2 <i>De wereldatlas van criminaliteit</i>	441
	21.2.3 <i>Regionale trends in criminaliteit</i>	442

21.3	Verklaringen voor wereldwijde verschillen	443
21.4	Discussie	445
DEEL III: REACTIES OP SLACHTOFFERSCHAP		451
22	Slachtofferbeleid: Inhoud en organisaties	453
	<i>E.R. Muller</i>	
22.1	Inleiding	453
22.2	Slachtofferbeleid en -regelgeving	453
22.2.1	Overzicht	453
22.2.2	Recht doen aan slachtoffers 2013	455
22.2.3	Meerjarenprogramma slachtofferbeleid 2016-2018	455
22.2.4	Meerjarenagenda slachtofferbeleid 2018-2021 en nieuwe wetten	456
22.2.5	Beleidsdoorlichting slachtofferzorg 2021	458
22.2.6	Meerjarenagenda slachtofferbeleid 2022-2025	458
22.3	Organisaties slachtofferbeleid	459
22.4	Analyse slachtofferbeleid en organisaties	463
22.4.1	Beleid en samenleving	464
22.4.2	Intensief beleidsproces	464
22.4.3	Plannen, regels en uitvoering	464
22.4.4	Een complex netwerk van organisaties	465
22.4.5	Toezicht en controle	465
22.4.6	Bestuurskundig kennis en onderzoek	466
22.5	Afsluiting	466
23	Slachtofferrechten en -participatie in het strafproces	469
	<i>A.K. Bosma en M.S. Groenhuijsen</i>	
23.1	Inleiding	469
23.1.1	Leeswijzer	469
23.1.2	Het slachtoffer	470
23.2	Ontwikkeling: van de eerste generatie slachtofferrechten tot nu	472
23.2.1	Ontwikkelingen vanaf de jaren '80	472
23.2.2	Doel van de ontwikkelingen	475
23.2.3	Enkele belangrijke voorstellen die het niet gehaald hebben	476
23.3	Passieve slachtofferrechten	478
23.3.1	Correcte bejegening	478
23.3.2	Informatie	478
23.3.3	Bijstand en vertegenwoordiging	479
23.3.4	Bescherming	480
23.4	Actieve participatie	481
23.4.1	Aandragen van informatie	481
23.4.2	Spreekrecht en de spreekrechtverklaring	481

23.4.3	<i>Vorderen van geleden schade</i>	482
23.4.4	<i>Bemiddeling/mediation</i>	483
23.5	Afronding	484
24	Slachtofferrechten in Europa	493
	<i>A. Pemberton en S. van der Aa</i>	
24.1	Inleiding	493
24.2	De aanloop: 1985-1999	494
24.2.1	<i>Inhoud: Overeenkomsten en verschillen</i>	495
24.2.2	<i>Soft law en hard law</i>	496
24.2.3	<i>Variëteit tussen landen</i>	497
24.3	De periode rondom en na het kaderbesluit (1999-2010)	498
24.3.1	<i>Inhoud: Overeenkomsten en verschillen</i>	500
24.3.2	<i>Optimisme en pessimisme</i>	500
24.3.3	<i>De werking van het EU-recht</i>	501
24.4	De periode rondom en na de EU-richtlijn (2010-2020)	503
24.4.1	<i>Inhoud: Overeenkomsten en verschillen</i>	503
24.4.2	<i>De lessen geleerd?</i>	504
24.4.3	<i>Grotere nadruk op implementatie</i>	505
24.5	De huidige tijd (2020 en verder)	506
24.5.1	<i>Pas op de plaats of toch nieuwe stappen voorwaarts?</i>	507
24.5.2	<i>Kwetsbare slachtoffers</i>	508
24.6	Conclusie	509
25	Compensatie	513
	<i>M. van Hasenbroek, M.R. Hebly en S.D. Lindenbergh</i>	
25.1	Inleiding	513
25.2	Strafbaar feit, slachtoffer, schade, compensatie	514
25.3	Compensatiebronnen	515
25.3.1	<i>Inleidende opmerkingen</i>	515
25.3.2	<i>Verzekering</i>	516
25.3.3	<i>Sociale zekerheid</i>	518
25.3.4	<i>Schadefonds Geweldsmisdrijven</i>	519
25.4	Verhaal op de dader	521
25.4.1	<i>Het civiele aansprakelijkheidsrecht</i>	521
25.4.2	<i>Volledige schadevergoeding</i>	521
25.4.3	<i>Schade van derden</i>	522
25.4.4	<i>Realisatie via civiele procedure</i>	523
25.4.5	<i>Realisatie via strafprocedure</i>	523
25.4.6	<i>Strafproces: Schadevergoedingsmaatregel en 'voorschotregeling'</i>	524
25.4.7	<i>(Beperkte) dekking door aansprakelijkheidsverzekering</i>	525
25.4.8	<i>Incidentele bronnen, ad hoc compensatie</i>	526
25.5	Compensatiebeleid: Ontwikkelingen en evaluatie	527

26 Een tegemoetkoming voor slachtoffers: Het Schadefonds Geweldsmisdrijven	535
<i>A.H.R. Jager, Y. Pieters en M.J.J. Kunst</i>	
26.1 Inleiding	535
26.2 Achtergrond en organisatie	536
26.2.1 <i>Geschiedenis</i>	536
26.2.2 <i>Organisatie</i>	537
26.2.3 <i>Ketenpartners</i>	537
26.3 Juridisch kader	538
26.3.1 <i>Kring der gerechtigden</i>	538
26.3.2 <i>In Nederland</i>	541
26.3.3 <i>Termijn</i>	542
26.3.4 <i>Geweldsmisdrijf</i>	542
26.3.5 <i>Aannemelijkheid</i>	543
26.3.6 <i>Ernstig letsel</i>	544
26.3.7 <i>Eigen aandeel</i>	545
26.3.8 <i>Schade op andere wijze vergoed</i>	546
26.3.9 <i>Bezwaar</i>	547
26.3.10 <i>(Hoger) beroep</i>	547
26.4 Cijfers	547
26.5 Wetenschappelijk onderzoek	548
26.6 Bijzondere regelingen	550
26.6.1 <i>Regelingen Commissie Samson</i>	550
26.6.2 <i>Pilot aannemelijkheid slachtofferschap mensenhandel</i>	551
26.6.3 <i>Regeling tijdelijke beleidsregels stimulering preventieve maatregelen woning- en bedrijfsovervallen</i>	551
26.6.4 <i>Tijdelijke regeling voor vergoeding eigen risico slachtoffers seksueel geweld</i>	551
26.6.5 <i>Tijdelijke regeling voor slachtoffers van geweld in de jeugdzorg (commissie de winter)</i>	551
26.7 Ontwikkelingen	552
26.8 Besluit	553
27 Minderjarige slachtoffers van kindermishandeling: Hulp via vrijwillig en gedwongen kader	557
<i>M.R. Bruning</i>	
27.1 Inleiding	557
27.2 Van Veilig Thuis naar hulp in vrijwillig of gedwongen kader	558
27.3 Vrijwillige hulpverlening	559
27.3.1 <i>Vrijwillige jeugdhulp</i>	559
27.3.2 <i>Jeugdhulp in het drangkader</i>	562
27.3.3 <i>Het jeugdbeschermingsplein in Rotterdam</i>	563
27.4 Hulp via het gedwongen kader: Maatregelen van kinderbescherming	565
27.4.1 <i>Jeugdbeschermingsketen</i>	565

27.5	Kinderbeschermingsmaatregelen	569
27.5.1	<i>Ondertoezichtstelling en withuisplaatsing</i>	569
27.6	Gezagsbeëindiging	571
27.7	Spoedmaatregelen	572
27.8	Zorgen over het jeugdhulpstelsel	573
27.9	Besluit	575
28	Slachtofferhulp in Nederland: De uitgestoken hand van de samenleving	581
	<i>S. Leferink</i>	
28.1	Inleiding	581
28.2	Ontstaan en groei	581
28.2.1	<i>Van proeftuinen naar Landelijke Organisatie Slachtofferhulp</i>	582
28.2.2	<i>Nieuwe activiteiten</i>	583
28.2.3	<i>Financiering</i>	585
28.3	De vrijwillige inzet	586
28.4	Dienstverlening	588
28.4.1	<i>Psychosociaal</i>	589
28.4.2	<i>Juridisch</i>	590
28.4.3	<i>ZSM</i>	590
28.4.4	<i>Lotgenotensteun</i>	591
28.5	Doelgroepen	591
28.5.1	<i>Verkeersslachtoffers: De wereld van letselschade</i>	591
28.5.2	<i>Getroffenen van rampen en calamiteiten: De crisisinzet</i>	592
28.5.3	<i>Nabestaanden: het casemanagement</i>	592
28.5.4	<i>Slachtoffers van institutioneel misbruik: De Hulplijn Seksueel Misbruik</i>	593
28.5.5	<i>Overige groepen</i>	594
28.6	Slachtofferhulp als belangenbehartiger en expert	594
28.7	Tot slot	596
29	De rol van de slachtofferadvocaat in het Nederlandse strafproces	601
	<i>S. Meijer, A.J.J.G. Schijns, N.A. Elbers, I.M. Becx en A.J. Akkermans</i>	
29.1	Inleiding	601
29.2	De slachtofferadvocaat	602
29.3	Rechtsbijstand van het slachtoffer	603
29.4	Verwezenlijking van slachtofferrechten als gevolg van bijstand door een slachtofferadvocaat	604
29.4.1	<i>Recht op informatie</i>	604
29.4.2	<i>Recht op kennisneming van het dossier</i>	606
29.4.3	<i>Recht op toevoeging van stukken</i>	608
29.5	Spreekrecht en schriftelijke slachtofferverklaring	608
29.5.1	<i>Tijdens het strafproces</i>	608
29.5.2	<i>Rechten van het slachtoffer in de tenuitvoerleggingsfase</i>	610
29.6	Recht op schadevergoeding	611
29.7	Recht op beschermingsmaatregelen	613

29.8	Herstelrechtvoorzieningen	615
29.9	Overige meerwaarde van bijstand door een slachtofferadvocaat	616
29.10	Besluit	617
30	De Wet verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling	621
	<i>J.H.L.J. Janssen</i>	
30.1	Inleiding	621
30.2	Waarom een meldcode?	622
30.3	Voor wie een meldcode?	623
30.4	Welke vormen van geweld vallen onder de Wet meldcode?	624
30.5	Welke stappen moet een meldcode bevatten?	624
	30.5.1 <i>Stap 1: In kaart brengen van signalen</i>	625
	30.5.2 <i>Stap 2: Overleggen met een collega (eventueel veilig thuis raadplegen)</i>	626
	30.5.3 <i>Stap 3: Gesprek met de betrokkene(n)</i>	627
	30.5.4 <i>Stap 4: Wegen van het huiselijk geweld of de kindermishandeling</i>	628
	30.5.5 <i>Stap 5: Beslissen over melden en/of hulp organiseren</i>	628
	30.5.6 <i>Afwegingskader</i>	629
30.6	Tot slot	630
31	Strafrechtelijke contact- en locatieverboden	633
	<i>I.M.V. Cleven, T.F.C. Fischer en S. Struijk</i>	
31.1	Inleiding	633
31.2	Beschrijving van de uitvoeringspraktijk	634
	31.2.1 <i>Wettelijk kader</i>	634
	31.2.2 <i>Omvang van en trends in opleggingen</i>	634
	31.2.3 <i>Ketenpartners</i>	636
31.3	Naleving en gevolgen van verboden: Theorie	637
	31.3.1 <i>Veiligheid vanuit perspectief verdachte/dader</i>	637
	31.3.2 <i>Veiligheid vanuit perspectief slachtoffers</i>	638
31.4	Naleving en gevolgen van verboden: Empirie	638
	31.4.1 <i>Veiligheid vanuit perspectief verdachte of dader</i>	639
	31.4.2 <i>Veiligheid vanuit het perspectief van slachtoffers</i>	643
	31.4.3 <i>Toezicht op naleving en handhaving</i>	643
31.5	Beperkingen van bestaand onderzoek en uitdagingen voor toekomstig onderzoek	644
31.6	Conclusie	646
32	Beleid en praktijk van het tijdelijk verblijfsrecht voor slachtoffers van mensenhandel	653
	<i>S.R. van Bommel en L.B. Esser</i>	
32.1	Inleiding	653
32.2	Het tijdelijk verblijfsrecht nader bezien	655
32.3	De praktijk van het tijdelijk verblijfsrecht	659

32.3.1	<i>Inzichten over het praktisch beslissen vanuit de theorie beschouwd</i>	660
32.3.2	<i>Internationaal onderzoek naar de beslispraktijk inzake mensenhandel</i>	661
32.3.3	<i>Inzichten uit Nederland over het praktisch beslissen over de bedenktijd</i>	662
32.4	Reflectie	664
32.5	Conclusie	666
33	Sociale steun en lotgenotencontact in de nasleep van een slachtofferervaring: Interpersoonlijke aspecten van betekenisgeven aan een slachtofferervaring	671
	<i>P. van de Ven</i>	
33.1	Inleiding	671
33.2	Lotgenotencontact	672
33.3	Lotgenotencontact voor slachtoffers in Nederland	673
33.4	Lotgenotencontact na een slachtofferervaring	676
	33.4.1 <i>Theorie</i>	677
	33.4.2 <i>Onderzoek</i>	678
	33.4.3 <i>Lotgenotencontact als platform voor betekenisgeving, identiteitsvorming en hervertellen van verhaal</i>	679
33.5	Toekomstig onderzoek en aanbevelingen	682
33.6	Conclusie	684
34	Victim blaming	689
	<i>M. Bal en K. van den Bos</i>	
34.1	Inleiding	689
34.2	<i>Just-world-theorie</i>	690
	34.2.1 <i>Het BJW als persoonlijkheidstrek</i>	691
	34.2.2 <i>Het BJW als noodzakelijke overtuiging</i>	692
	34.2.3 <i>Andere reacties dan victim blaming</i>	695
34.3	<i>System-justification-theorie</i>	698
34.4	Besluit	699
35	Angst voor slachtofferschap van criminaliteit? Grip krijgen op de complexiteit tussen situationele angst voor slachtofferschap van criminaliteit en algemene onveiligheidsbeleving	705
	<i>J. Brands en R. Spithoven</i>	
35.1	Inleiding	705
35.2	<i>Fear of crime: Een overzicht</i>	707
35.3	Van overzicht naar toepassing	715
35.4	Adviezen voor onderzoekers	718
35.5	Adviezen voor de beleidspraktijk	719
35.6	Besluit	720

36	Herhaald slachtofferschap	727
	<i>L. van Reemst en M.J.J. Kunst</i>	
36.1	Inleiding	727
36.2	Definities van herhaald slachtofferschap	728
36.3	Verklaringen voor herhaald slachtofferschap	729
36.4	Eerder onderzoek naar herhaald slachtofferschap	730
	36.4.1 <i>Risicoheterogeniteit of gebeurtenisafhankelijkheid</i>	730
	36.4.2 <i>Factoren die samenhangen met herhaald slachtofferschap</i>	731
	36.4.3 <i>Preventiemaatregelen</i>	736
36.5	Tot besluit	737
37	Geloofwaardigheidsbeoordelingen in juridische procedures	745
	<i>J. van Doorn en M.J.J. Kunst</i>	
37.1	Inleiding	745
37.2	Leeswijzer	746
37.3	Heuristische informatieverwerking	747
37.4	Het emotionele-slachtoffereffect	748
37.5	Eerder onderzoek naar het emotionele-slachtoffereffect	749
37.6	Beperkingen van eerder onderzoek	751
37.7	Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek	752
37.8	Conclusie	753
38	Aangiftebereidheid	761
	<i>S.G.A. van de Weijer</i>	
38.1	Inleiding	761
38.2	Mate van aangiftebereidheid	761
38.3	Determinanten van aangiftebereidheid	764
	38.3.1 <i>Economisch perspectief</i>	764
	38.3.2 <i>Psychologisch perspectief</i>	766
	38.3.3 <i>Sociologisch perspectief</i>	767
	38.3.4 <i>Demografische kenmerken</i>	767
	38.3.5 <i>Determinanten aangiftebereidheid na cybercriminaliteit</i>	768
38.4	Motivaties voor het wel of niet doen van aangifte	769
38.5	Trends in aangiftebereidheid	770
38.6	Conclusie	772
39	De rol van bestaande psychische problemen: Lessen uit de prospectieve VICTIMS-studie	777
	<i>P.G. van der Velden en C. Contino</i>	
39.1	Inleiding	777
39.2	Leeswijzer	779
39.3	Onderzoeksmethoden	780
	39.3.1 <i>Participanten</i>	780
	39.3.2 <i>Gebruikte vragenlijsten</i>	780

39.4	Statistische analyses	782
39.5	Resultaten	783
39.5.1	<i>Kenmerken slachtoffers en niet-slachtoffers</i>	783
39.5.2	<i>Verschillen tussen subgroepen slachtoffers</i>	784
39.5.3	<i>Verschillen tussen subgroepen niet-slachtoffers</i>	785
39.5.4	<i>Verschillen tussen slachtoffers en niet-slachtoffers</i>	785
39.6	Discussie	786
39.7	Beperkingen	788
39.8	Praktische relevantie	789
40	De victimologie bloeit, en al lang niet meer 'in cognito'	795
	<i>M.J.J. Kunst, A. Pemberton, J. Brands, J. van Doorn, E.R. Muller en L. van Reemst</i>	
40.1	Inleiding	795
40.2	Victimologisch onderzoek	796
40.2.1	<i>Vooruitgang</i>	796
40.2.2	<i>Uitdagingen</i>	798
40.3	Hulpverlening en rechtsbescherming	799
40.3.1	<i>Vooruitgang</i>	799
40.3.2	<i>Uitdagingen</i>	800
40.4	Tot besluit	802
	Auteurs	805
	Trefwoordenregister	811
	Serie Handboeken Veiligheid	827

Voorwoord

Redactie

Aanleiding

Jaarlijks worden in Nederland miljoenen mensen slachtoffer. Hierbij inbegrepen zijn slachtofferschap van inbraak, van (huiselijk) geweld, van zedendelicten, van verkeersongevallen en van levensdelicten. Niet gek dus dat er op verschillende terreinen aandacht is voor de 'victimologie' – de studie naar slachtofferschap. Zowel in de wetenschap als in de praktijk bestaat er veel kennis over de omgang met, de hulp aan, de rechten voor, en het beleid over slachtoffers. In dit handboek is deze kennis bij elkaar gebracht. De auteurs van de verschillende hoofdstukken zijn dan ook op verschillende terreinen – beleid, praktijk, wetenschap – werkzaam.

Het voorliggend handboek Slachtoffers is een interdisciplinair leer- en handboek, waarbij de theorie en praktijk van slachtoffers en slachtofferbeleid worden beschreven en geanalyseerd. In verschillende delen worden de belangrijkste aspecten daarvan belicht. Primair wordt gekeken naar de Nederlandse situatie, maar natuurlijk komen internationale aspecten ook aan bod. Over slachtoffers en slachtofferbeleid is veel geschreven zodat door de redactie en auteurs een selectie gemaakt moest worden van de te behandelen onderwerpen. We hebben een keuze gemaakt voor onderwerpen waarbij zowel wetenschappelijke en praktijkgerichte kennis beschikbaar was en die een hoge mate van relevantie hebben voor het begrijpen en doorgronden van de positie van slachtoffers en van het slachtofferbeleid. Het handboek maakt deel uit van de serie Handboeken Veiligheid, waarin inmiddels in 25 delen aspecten en organisaties van veiligheid zijn beschreven en geanalyseerd.

Inhoud

Het handboek Slachtoffers bestaat uit drie delen, te weten geschiedenis en theorie van slachtofferschap, typen slachtofferschap en reacties op slachtofferschap. In deze drie delen gaan we in op beleid, praktijk en wetenschap van deze onderwerpen. In het eerste deel komt de geschiedenis en theorie van slachtofferschap aan de orde. In hoofdstuk 1 geeft Van Dijk een schets van de geschiedenis van de victimologie. Pemberton en Van Reemst gaan in hoofdstuk 2 in op theorieën over slachtofferschap, waarna Bosma en Mulder in hoofdstuk 3 het concept 'ideaal slachtofferschap' beschrijven. Boutellier verdiept in hoofdstuk 4 het slachtoffer-

schap als onderdeel van identiteit en Kunst kenschetst in hoofdstuk 5 slachtofferschap als traumatische gebeurtenis.

In het tweede deel worden verschillende typen slachtofferschap nader belicht. Rijken gaat in hoofdstuk 6 in op mensenhandel, waarna Vermeulen, Scheuplein, Van Harmelen en Alink in hoofdstuk 7 kindermishandeling belichten. In hoofdstuk 8 schrijven Mulder, Cense en Van Berlo over seksueel geweld bij volwassenen en in hoofdstuk 9 gaan Lünemann en Skeketee in op huiselijk geweld. Vanderveen † en Fischer richten zich in hoofdstuk 10 op straatintimidatie, terwijl Leukfeldt en Van 't Hoff-de Goede in hoofdstuk 11 het slachtofferschap van online criminaliteit uitdiepen. In hoofdstuk 12 beschrijven Van Reemst en Fischer het geweld tegen functionarissen met een publieke taak. Landsman en Tops gaan in hoofdstuk 13 in op het slachtofferschap van ondermijning, waarna Van der Aa en Van Noorloos in hoofdstuk 14 haatmisdrijven uitdiepen en Van Doorn, Van Osch, Roeg en Janssen in hoofdstuk 15 eerge relateerd geweld beschrijven. Aarten en Lenferink schrijven in hoofdstuk 16 over verkeersslachtoffers, terwijl Liem, Aarten, Van Denderen en Lenferink in hoofdstuk 17 nader ingaan op levensdelicten. Bax, De Waardt en Letschert richten zich in hoofdstuk 18 op massavictimisatie, waarna Van Wingerde en Bisschop in hoofdstuk 19 slachtofferschap van organisatiecriminaliteit belichten. Van Uhm richt zich in hoofdstuk 20 op de relatie tussen slachtoffers en milieu. Het tweede deel wordt afgesloten door Nieuwbeerta en Van Dijk met hoofdstuk 21 waarin een internationale vergelijking van verschillende vormen van slachtoffers wordt gemaakt.

Het derde deel van dit handboek concentreert zich op de reacties op slachtofferschap waarbij aandacht is voor beleid voor en rechten van slachtoffers. Muller vangt dit deel aan in hoofdstuk 22 met een schets van het slachtofferbeleid en de belangrijkste slachtofferorganisaties. Bosma en Groenhuijsen bespreken in hoofdstuk 23 de slachtofferrechten en de participatie van slachtoffers in het strafproces, waarna Pemberton en Van der Aa in hoofdstuk 24 de slachtofferrechten vanuit een Europees perspectief beschrijven. Van Hasenbroek, Lindenbergh en Hebly gaan in hoofdstuk 25 nader in op compensatie voor slachtoffers waarna in hoofdstuk 26 Jager, Pieters en Kunst het Schadefonds Geweldsmisdrijven bespreken. Bruning geeft in hoofdstuk 27 een schets van de civielrechtelijke aanpak van kindermishandeling, terwijl Leferink in hoofdstuk 28 Slachtofferhulp Nederland behandelt. Meijer, Schijns, Elbers, Becx en Akkermans gaan in hoofdstuk 29 in op de slachtofferadvocatuur. In hoofdstuk 30 richt Janssen zich op de Wet verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling, waarna Cleven, Fischer en Struijk strafrechtelijke contact- en locatieverboden behandelen in hoofdstuk 31. Van Bommel en Esser gaan in hoofdstuk 31 in op het tijdelijk verblijfsrecht voor slachtoffers van mensenhandel. In hoofdstuk 33 behandelt Van de Ven het lotgenotencontact, waarna Bal en Van den Bos in hoofdstuk 34 het

verschijnsel van *victim blaming* beschrijven. Brands en Spithoven richten zich in hoofdstuk 35 op angst voor slachtofferschap en Van Reemst en Kunst gaan in hoofdstuk 36 in op het thema herhaald slachtofferschap. Van Doorn en Kunst gaan in hoofdstuk 37 in op geloofwaardigheidsbeoordelingen, waarna Van de Weijer in hoofdstuk 38 de aangiftebereidheid behandelt. Dit deel wordt afgesloten door Van der Velden en Contino in hoofdstuk 39 met een beschrijving van de VICTIMS-studie.

Het handboek wordt afgesloten met hoofdstuk 40 door de redactie waarin enkele rode lijnen voor het heden en de toekomst van slachtoffers en slachtofferbeleid worden geschetst. De hoofdstukken in dit boek zijn afgerond in het najaar van 2022.

Dankzegging

We zijn als redactie de auteurs zeer veel dankbaarheid verschuldigd voor het schrijven van de hoofdstukken en de omgang met redactionele suggesties. Hiermee is een volwaardig handboek over slachtoffers en slachtofferbeleid tot stand gekomen. We zijn onze student-assistenten Evi Dijcks en Charlotte van Herk zeer dankbaar voor al het werk dat zij hebben verricht in het verbeteren van de hoofdstukken op taal- en stijlniveau. We danken de uitgever voor het zo goed uitgeven van het inmiddels 25ste deel in de serie Handboeken Veiligheid. Wij hopen dat ook dit deel zijn weg weet te vinden in wetenschap, praktijk en onderwijs.

Janne van Doorn
Jelle Brands
Maarten Kunst
Erwin Muller
Antony Pemberton
Lisa van Reemst

December 2022

Deel I: Geschiedenis en theorie slachtofferschap

I Beknopte geschiedenis van de victimologie

J.M. van Dijk

1.1 Inleidende opmerkingen

Victimologie kan globaal omschreven worden als de studie van de kenmerken van personen die getroffen worden door misdrijven, de materiële en immateriële gevolgen die zij daarvan ondervinden en de maatschappelijke reacties daarop, waaronder de hulpverlening aan slachtoffers, de toekenning van rechten in het strafproces of deelname aan andere formele of informele vormen van conflictoplossing.

In de jaren negentig van de vorige eeuw werd door onder andere de Amerikaan Robert Elias (1986) gepleit voor het verbreden van de focus van slachtoffer van misdrijven tot slachtoffers van schendingen van mensenrechten of machtsmisbruik door de overheid. Deze 'kritisch-victimologische' opvatting heeft inmiddels vrij algemeen ingang gevonden, zij het dat slachtoffers van commune misdrijven nog steeds in het middelpunt van de belangstelling staan. De focusuitbreiding tot slachtoffers van schendingen van mensenrechten gaat volgens sommige auteurs nog niet ver genoeg. De door hen voorgestane, nog bredere definitie omsluit getroffenen van alle vormen van opzettelijk door mensen veroorzaakte schade. De gemeenschappelijke noemer van dit slachtofferschap is dat het gepaard gaat met woede tegen de veroorzakers en verlies aan vertrouwen in de medemens.¹ De allerbreedste definitie omvat getroffenen van alle vormen van schade, waaronder die van ongelukken en natuurrampen, ook indien de schuldvraag daarbij niet of nauwelijks speelt.

De getroffenen van misdrijven, schendingen van mensenrechten, ongelukken of natuurrampen worden in de Nederlandse taal aangeduid als 'slachtoffers'. In het Engels en in alle Romaanse talen worden zij aangeduid met varianten op het Latijnse woord *victima* dat eveneens slachtoffer betekent, dat wil zeggen 'offerdier'. Het studiegebied wordt in aansluiting op die Westerse aanduiding 'victimologie' genoemd (in het Engels *victimology*). Vanwege de stigmatiserende, passiviteit en lijdzaamheid suggererende associaties van het begrip *victim* of 'slachtoffer' wordt in de Angelsaksische wereld in toenemende mate gesproken van *survivors* in plaats van *victims of crime*.² In de Nederlandse taal is 'benadeelden van misdrijven' het voor de hand liggende alternatief. Het begrip victimologie is inmiddels dermate ingeburgerd dat aanpassing ervan geen optie is. Dit geldt overigens ook voor het begrip 'slachtofferhulp' in de Nederlandse taal.

1 Shapland & Hall 2007.

2 Van Dijk 2009.

De institutionalisering van de victimologie als wetenschappelijke discipline is pas in de jaren zeventig van de vorige eeuw goed op gang gekomen. In 1976 werd door de Amerikaanse criminoloog Emilio Vianno het eerste tijdschrift opgericht dat geheel was gewijd aan onderzoek naar slachtoffers, *Victimology; an International Journal* geheten. De toonaangevende rol van dit internationale tijdschrift is in 1988 overgenomen door het tijdschrift *International Review of Victimology*, met de Britse victimologe Joanne Shapland als bestendige hoofdredacteur. Daarnaast bestaan er inmiddels verschillende andere tijdschriften over victimologie, zoals *Violence and Victims*, *International Perspectives on Victimology*, *Journal of Traumatic Stress*, *Victims and Offenders* en het Canadese *Journal International de Victimologie*.

De belangrijkste beroepsvereniging voor victimologen is de *World Society of Victimology* (WSV), opgericht in 1979 in Münster, Duitsland. De WSV organiseert driejaarlijkse internationale symposia, die onder andere in Amsterdam en Den Haag hebben plaatsgevonden. In verschillende landen bestaan nationale organisaties ter bevordering van de victimologie, waaronder Australië, Japan, India, Indonesië, Mexico, Pakistan en Servië. De *American Society of Criminology* en de *European Society of Criminology* kennen beiden permanente werkgroepen voor victimologie.

In 1989 is *Victim Support Europe* opgericht, een koepelorganisatie waarbij thans zestig Europese slachtofferhulporganisaties zijn aangesloten en waarvan de voorbereidende oprichtingsvergadering ooit in het Nederlandse Geldrop heeft plaatsgevonden. Nederlanders hebben in deze organisatie van meet af aan een belangrijke rol gespeeld. Deze koepelorganisatie, die door de Europese Commissie financieel wordt ondersteund, heeft de afgelopen dertig jaar verschillende victimologische onderzoeksprojecten geëntameerd en doet dat nog steeds. In Nederland zijn Slachtofferhulp Nederland, het Fonds Slachtofferhulp en het ministerie van Justitie en Veiligheid belangrijke sponsors van victimologisch onderzoek.

1.2 Slachtoffertypologieën

De Roemeense strafrechtsadvocaat Benjamin Mendelsohn publiceerde in 1937 een artikel in de *Revue de Droit Penal et Criminologie* waarin hij slachtoffers van misdrijven van elkaar onderscheidde naar de mate van medeschuld voor wat hen was overkomen.³ Het artikel was gebaseerd op een door hem opgestelde checklist van aanwijzingen voor mogelijke medeschuld die hij gebruikte bij de voorbereiding van zijn pleidooien als verdediger van verdachten. Het was niets minder dan een praktische handleiding voor advocaten 'How to blame the victim in

3 Mendelsohn 1937.

court'. In een artikel uit 1940 spitste hij zijn ideeën nota bene toe op slachtoffers van verkrachting.⁴ Aangezien Mendelsohns typologie sterk normatief is, en qua strekking, zacht uitgedrukt, niet bepaald 'slachtoffervriendelijk', valt moeilijk in te zien hoe zijn werk zou kunnen worden opgevat als een eerste proeve van wat nu onder victimologie wordt verstaan. Dat Mendelsohn in de literatuur desalniettemin vaak als grondlegger van de victimologie wordt aangehaald – en door de victimoloog John Dussich zelfs 'de vader van de victimologie' wordt genoemd – berust dan ook niet op deze eerste publicaties, maar op zijn latere werk van na de Tweede Wereldoorlog, beginnend met een hierna nog uitvoerig te bespreken artikel uit 1956.

De eerste gedragswetenschappelijke typologie van slachtoffers van misdrijven is opgesteld door de Duits-Amerikaanse criminoloog Hans von Hentig. Voortbouwend op een eerder artikel van zijn hand uit 1941 wijdde hij een hoofdstuk van zijn criminologische leerboek *The Criminal and his Victim* uit 1948 aan de eigen rol van slachtoffers bij de veroorzaking van misdrijven.⁵ Volgens Von Hentig zouden bepaalde persoonskenmerken zoals 'vrouw', 'minderjarig' en 'bejaard' en enkele specifieke persoonlijkheidskenmerken zoals depressiviteit, roekeloosheid en hebzucht bepaalde personen disponeren slachtoffer van een misdrijf te worden. Omdat de typologie niet berust op systematisch empirisch onderzoek onder representatieve steekproeven van slachtoffers,⁶ en vooral ook omdat Von Hentig nooit blijkt heeft gegeven van enigerlei interesse voor de problemen die slachtoffers ondervinden, laat staan voor de vraag hoe slachtoffers bij de verwerking daarvan zouden kunnen worden bijgestaan, wekt het enige verbazing dat Von Hentig, samen met Mendelsohn, vaak wordt aangeduid als grondlegger van de victimologie. Die verbazing berust ook op het gegeven dat Von Hentig na het genoemde hoofdstuk in zijn leerboek uit 1948 tot zijn dood in 1974 nooit meer een letter aan slachtoffers heeft gewijd. Sparkes meent dat Von Hentig zelf het bestuderen van slachtoffers als zelfstandige wetenschappelijke discipline onzinnig zou hebben gevonden.⁷ Als die veronderstelling klopt, is het ironisch dat de World Society of Victimology haar meest prestigieuze prijs naar hem heeft vernoemd.

De Egyptisch-Canadese voormalig officier van justitie Ezzat Fattah kwam tijdens zijn criminologiestudie in Wenen in de jaren zestig in aanraking met Von Hentigs slachtoffertypologie. Na zijn emigratie naar Canada volgde hij aan de Universiteit van Montreal colleges van Henri Ellenberger. Deze Frans-Amerikaanse psychiater had in 1955 een artikel gepubliceerd over de interacties tussen daders en slachtoffers tijdens de voorgeschiedenis van misdrijven, met het oog op het ontwerpen van interventies om slachtofferschap te voorkomen. Geïnspireerd

4 Mendelsohn 1940.

5 Von Hentig 1948.

6 Miers 1989.

7 Sparkes 1982.

door Von Hentig en Ellenberger publiceerde Fattah een reeks publicaties over de wisselwerking tussen dader en slachtoffer, uitmondend in zijn proefschrift van 1971 aan de Universiteit van Montreal, getiteld *La victime; est-elle coupable?* met een inleiding van Ellenberger.⁸ Deze studie over roofmoorden staat, zoals de titel reeds aangeeft, nog sterk in het teken van de schuldtoerekening aan het slachtoffer à la Mendelsohn. In latere publicaties heeft Fattah de door hem behandelde thematiek verlegd naar de rol van het slachtoffer bij de afhandeling van het misdrijf in alternatieve procedures (*restorative justice*). Op deze latere accenten in Fattahs oeuvre zal later nog worden teruggekomen. Vanwege de breedte en diepte van zijn victimologische oeuvre kan Fattah zonder twijfel worden gezien als een van de grondleggers van de victimologie. Dat hij als zodanig zelden wordt genoemd komt waarschijnlijk door zijn vaak zeer kritische, soms zelfs ronduit polemische opstelling tegenover zowel de uitbreiding van slachtofferrechten binnen het strafproces als de hulpverlening aan slachtoffers van misdrijven.⁹

1.3 Interactionistische victimologie

1.3.1 STEPHEN SCHÄFER

Een sleutelfiguur in de eerste geschiedenis van de victimologie is zonder twijfel ook de Hongaarse criminoloog Stephen Schäfer geweest, die zich na de Hongaarse opstand in 1956 in Engeland vestigde. Daar publiceerde hij in 1960 de resultaten van een studie naar de schadevergoeding van slachtoffers van misdrijven, uitgevoerd in opdracht van het prestigieuze *Institute for the Study and Treatment of Delinquency*, uitgever van de *British Journal of Criminology*. Na zijn aanstelling op *North Western University* in de Verenigde Staten publiceerde Schäfer in 1968 het boek *The Victim and His Criminal*, waarvan de titel die van Von Hentigs klassieker, *The Criminal and his Victim* parafraseert.¹⁰ In dit boek beschrijft Schäfer hoe slachtoffer en dader niet slechts vaak nauw betrokken zijn bij de totstandkoming van een misdrijf, maar idealiter evenzeer bij de strafrechtelijke nasleep ervan. De rol van het slachtoffer bij het misdrijf moet volgens Schäfer niet – zoals bij Mendelsohn, Von Hentig en Fattah – worden geanalyseerd in termen van medeschuld of verwijtbaarheid, maar als ‘functionele verantwoordelijkheid’. Dit houdt in dat als het slachtoffer zich anders zou hebben gedragen, het misdrijf waarschijnlijk niet zou zijn gepleegd zonder dat dit gedrag verwijtbaar hoeft te zijn geweest. Vernieuwend is verder dat Schäfer in dit boek uitvoerig ingaat op het recht van het slachtoffer op schadevergoeding van de dader (in

⁸ Fattah 1971.

⁹ Fattah 1990; 2010.

¹⁰ Schäfer 1968.

Amerikaans-Engels: *restitution*). Het is naar mijn oordeel zowel methodologisch als theoretisch de eerste volwaardige victimologische monografie, dat wil zeggen een substantiële wetenschappelijke publicatie waarin het slachtoffer in al zijn aspecten centraal staat.

Zoals te verwachten was, heeft Schäfer, die een charismatische docent schijnt te zijn geweest, vooral in de Verenigde Staten school gemaakt. Hij was onder meer lid van de invloedrijke *President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice*, in 1966 ingesteld door president Johnson. In 1976 organiseerde hij het tweede symposium van de WSV in Boston. Tot de studenten die door hem op het pad van de victimologie zijn gezet behoren John Dussisch, een van de invloedrijkste Amerikaanse victimologen en latere voorzitter van de WVS, en Richard D. Knudten, een van de eerste criminologen die onderzoek deed naar de problemen en hulpbehoeften van slachtoffers.¹¹ Ook Marlene Young Rifai, directeur van de Amerikaanse organisatie voor slachtofferhulp (NOVA), noemt Schäfer als haar leermeester en inspirator.

Schäfer was goed bevriend met de Nederlandse criminoloog Willem Nagel en was enige tijd te gast op het criminologische instituut in Leiden. Hij heeft naar verluid zelfs overwogen om zich na zijn pensionering in Nederland te vestigen. Hij is echter in 1976, vlak voor het WVS-symposium in Boston, op de relatief jonge leeftijd van 65 jaar overleden. NOVA heeft haar jaarlijkse prijs voor victimologisch onderzoek naar hem vernoemd.

Schäfer zie ik, samen met de hierna te bespreken criminoloog Willem Nagel, als de belangrijkste pionier van de interactionistische victimologie. Deze stroming richt zich op bestudering van de sociaal-psychologische dynamiek tussen dader en slachtoffer van misdrijven voor, tijdens en na het misdrijf. Zij wordt tegenwoordig meestal aangeduid als de 'criminologische' of 'forensische victimologie' – in het Engels *Penal Victimology* – ter onderscheiding van de later te bespreken, vooral op hulpverlening gerichte, Algemene Victimologie.

1.3.2 WILLEM NAGEL EN DE INTERACTIONISTISCHE VICTIMOLOGIE

In zijn monografie *Victimologie; die Wissenschaft vom Verbrechensopfer* noemt de Duitse criminoloog en victimoloog Hans Joachim Schneider Mendelsohn en Von Hentig als grondleggers van de victimologie.¹² Hij plaatst daarbij de kanttekening dat ook de Nederlander Willem Nagel claimt met zijn proefschrift uit 1949 over de criminaliteit in Oss een vroege bijdrage te hebben geleverd aan de victimologie. In de door Kirchhoff en Sessar geredigeerde reader *Victimologie* stelt Nagel dat hij zich door Schneiders wat laatdunkende opmerking 'lichtelijk gevicti-

¹¹ Knudten, Meade & Doerner 1976.

¹² Schneider 1975.

miseerd' voelt.¹³ Hij vermeldt daarbij dat het oorspronkelijke manuscript van zijn proefschrift veel uitgebreidere gegevens bevatte over door hem aan slachtoffers afgenomen vraaggelijken dan de uiteindelijke versie. Dit manuscript is echter tijdens de Duitse bezetting van Nederland door de *Sicherheitsdienst* tijdens een huiszoeking bij Nagels huis in verband met zijn verzetsactiviteiten in beslag genomen en vernietigd. Hij voegt daar sarcastisch aan toe dat hij zich daarvoor nu kennelijk tegenover een Duitse criminoloog en victimoloog dient te verontschuldigen.

Schuyt bespreekt in zijn biografie van Nagel de inhoud van de bewaard gebleven vragenlijst waarmee Nagel in Oss voor de oorlog interviews heeft afgenomen aan slachtoffers.¹⁴ Nagels vragenlijst uit 1935 bevat vragen over de door het slachtoffer opgelopen schade en of men gepoogd heeft daarvoor binnen het kader van het strafproces of anderszins vergoeding van de dader te krijgen. Ook informeerde Nagel bij de slachtoffers of de dader spijt had betuigd, of men de door de rechter opgelegde straf voldoende zwaar had gevonden en of men de dader had kunnen vergeven. Dit zijn allen fundamentele victimologische vragen die in die periode nog nooit als zodanig waren onderzocht. Uit de inhoud van de vragenlijsten blijkt dat Nagel, als de oorspronkelijke versie van zijn proefschrift zou zijn uitgegeven, zonder twijfel internationaal als een van de grondleggers van de huidige victimologie zou zijn erkend. Inmiddels verscheen in 2010 een *International Handbook of Victimology* met daarin een hoofdstuk van Gert Kirchhoff, jarenlang secretaris-generaal van de WSV, over de geschiedenis van de victimologie.¹⁵ Nagel wordt daarin genoemd als een van de grondleggers, omdat hij reeds bijna een eeuw geleden empirisch materiaal heeft verzameld over de impact van misdrijven op slachtoffers en de betekenis van de strafrechtspleging voor de verwerking daarvan.

Hoewel Nagel zelf na de oorlog geen oorspronkelijk empirisch victimologisch onderzoek meer heeft verricht, bleef hij wel over victimologische thema's publiceren. Zo hield hij in 1951 een lezing over het belang van schadevergoeding voor het slachtoffer met het oog op de verzoenende werking ervan. Internationaal belangrijk is geweest zijn bijdrage aan een congres over victimologie in 1958 in Brussel, waarvan latere versies zijn gepubliceerd in de *Revue du Droit Penal et Criminologie* en, onder de titel *The Notion of Victimology in Criminology*, als redactioneel commentaar in de door Nagel geredigeerde *Excerpta Criminologica*.¹⁶ In dit artikel gaf hij nog eens een korte uiteenzetting van het interactionistische perspectief, dat wil zeggen van de bestudering van het slachtoffer in zijn interactie met de dader voor, tijdens en na afloop van het delict. Vermeldingswaardig is ook dat Nagel als een van de eersten aandacht heeft gevraagd voor wat hij 'structurele

13 Nagel 1979.

14 Schuyt 2010.

15 Kirchhoff 2010.

16 Nagel 1963.

victimisatie' noemt, ofwel victimisering van bevolkingsgroepen door misdadige politieke regimes zoals dat van Franco in Spanje.¹⁷ Ook van de victimologie van internationale misdrijven was Nagel dus een van de voorlopers.

1.4 Victim precipitation en risicokenmerken

Naar huidige methodologische maatstaven ontbeerden de slachtoffertypologieën van Mendelsohn en Von Hentig en deels ook die van Schäfer een deugdelijke empirische basis. Daarin kwam verandering met het onderzoek van de criminoloog Wolfgang naar de rol van het slachtoffer bij moordzaken.¹⁸ Door middel van een zorgvuldige analyse van een representatieve steekproef van 250 moorddossiers bepaalde Wolfgang dat in een kwart van de zaken het slachtoffer als eerste geweld had gebruikt, door hem aangeduid als *victim precipitated murders*. De eigen rol van het slachtoffer bij geweldmisdrijven is sindsdien een belangrijk victimologisch onderzoeksthema gebleven. Het begrip *victim precipitation* raakte echter in opspraak toen de Israëlische criminoloog Menachim Amir, een van Wolfgangs PhD-studenten, het, in navolging van Mendelsohn, toepaste op het misdrijf verkrachting. De definitie van *precipitation* werd door hem ruimer getrokken door er ook de (eventueel onbewuste) wens van het slachtoffer om te worden verkracht, onder te laten vallen.¹⁹ Vanuit feministische zijde werd deze studie zowel op normatieve als methodologische gronden fel aangevallen.²⁰ Dit type studies wordt thans algemeen beschouwd als een vorm van pseudowetenschappelijke *victim blaming*. De onderzoekslijn naar *victim precipitation* is daardoor in diskrediet geraakt.

Een van de belangrijkste aanbevelingen van de eerdergenoemde in 1966 door president Johnson ingestelde adviescommissie waarvan Schäfer, zoals gezegd, deel uitmaakte, was de uitvoering van slachtofferenquêtes ter vaststelling van de werkelijke omvang van de commune criminaliteit. De bevraging van steekproeven uit de bevolking over persoonlijke ervaringen met inbraak, beroving of geweld had niet ten doel om meer te weten te komen over de kenmerken en problemen van slachtoffers van misdrijven, maar om de omvang van criminaliteit te kunnen meten buiten de politieregistraties om. De datasets van de enquêtes zijn vervolgens door Michael Hindelang en anderen gebruikt om analyses te maken van de spreiding van slachtofferschap over verschillende bevolkingsgroepen.²¹ De door hen ontwikkelde *lifestyle exposure*-theorie over slachtofferschap vormt vijftig jaar later nog steeds een van de belangrijkste victimologische theorieën.

¹⁷ Nagel 1979; 1982.

¹⁸ Wolfgang 1958.

¹⁹ Amir 1967.

²⁰ Zie ook Miers 1989.

²¹ Hindelang, Godfredsson & Garofalo 1978.

Tot deze onderzoekslijn naar kwetsbaarheid voor slachtofferschap behoren ook de studies naar herhaald slachtofferschap en polyvictimisatie (veelsoortige victimisatie) bij minderjarigen.²² Naar mijn oordeel behoren deze op resultaten van grootschalig surveyonderzoek gebaseerde analyses tot de harde kern van de empirische victimologie.

In Europa zijn landelijke slachtofferenquêtes voor het eerst uitgevoerd in Nederland in 1974. Deze studie, uitgevoerd door het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatiecentrum van het ministerie van Justitie (WODC), heeft model gestaan voor soortgelijke enquêtes in verschillende andere Europese landen en voor de Internationale Slachtofferenquête, inmiddels uitgevoerd in meer dan negentig landen.²³ De Franse criminoloog Castelbajac concludeert in zijn proefschrift uit 2014 dat de Europese slachtofferenquêtes, anders dan de Amerikaanse, niet zijn ontwikkeld door statistici maar door criminologen en dat er daarom in die enquêtes van meet af aan meer aandacht is geweest voor typisch victimologische vragen betreffende de impact van slachtofferschap.²⁴ De Europese enquêtes bevatten doorgaans vragen over de motieven van slachtoffers om al dan niet aangifte te doen, hun ervaringen daarmee en over hun psychische klachten en hulpbehoeften. Hoewel ook Amerikaanse criminologen, zoals Wes Skogan, aan de verdere victimologische ontwikkeling van slachtofferenquêtes een belangrijke bijdrage hebben geleverd, zijn vooral de Europese slachtofferenquêtes een bron van kwantitatieve, victimologische kennis geworden.²⁵

1.5 Agogische victimologie en slachtofferhulp

In 1956 publiceerde Mendelsohn, overlever van de Holocaust en inmiddels inwoner van Israël, een artikel met als titel (in het Nederlands vertaald) 'Een nieuwe sociaalwetenschappelijke discipline: de victimologie'.²⁶ In deze publicatie hield Mendelsohn een pleidooi voor de wetenschappelijke bestudering van de materiële en immateriële problemen van slachtoffers en van de methoden om deze te verlichten. Mendelsohn was daarmee de eerste die het begrip victimologie introduceerde als aanduiding van de op hulpverlening aan slachtoffers gerichte wetenschappelijke studie van slachtofferschap in brede zin. De nieuwe discipline zou zich volgens hem niet moeten beperken tot gedupeerden van misdrijven maar zich moeten richten op alle vormen van slachtofferschap. Hij pleitte daarom uitdrukkelijk voor een Algemene Victimologie, ter onderscheiding van

22 Farrell & Pease 1993; Finkelhor e.a. 2009.

23 Van Kesteren, Van Dijk & Mayhew 2014.

24 Van Dijk & Castelbajac 2015.

25 Skogan & Maxfield 1983; Skogan, Davis & Ligurio 1990.

26 Mendelsohn 1956.

de *Penal Victimology*, de stroming waartoe hijzelf aanvankelijk, zoals eerder is beschreven, behoorde.

Mendelsohns pleidooi uit 1956 voor een op hulpverlening aan slachtoffers gerichte victimologie vond aanvankelijk weinig gehoor. Pas in de late jaren zestig van de vorige eeuw werden in de Verenigde Staten, en daarna ook elders in de Westerse wereld, initiatieven genomen voor hulpverlening aan slachtoffers van seksueel en huiselijk geweld tegen vrouwen. Zo werd in Amsterdam in 1973 het eerste Blijf-van-mijn-lijfhuis geopend door feministische vrijwilligers. In samenhang daarmee werden vooral op Amerikaanse universiteiten wetenschappelijke studies naar geweld tegen vrouwen vanuit feministisch perspectief geëntameerd, dat wil zeggen dat deze misdrijven werden geïnterpreteerd als symptoom van de maatschappelijke ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.²⁷ Een Nederlandse vertegenwoordiger van deze ‘feministische victimologie’ is Renée Römkens, die in de jaren tachtig de eerste enquête naar geweld tegen vrouwen in Nederland heeft uitgevoerd.²⁸

Pas rond 1980 is in Noord-Amerika en Noord-Europa een maatschappelijke beweging ontstaan om mannelijke en vrouwelijke slachtoffers van alle vormen van misdrijven gespecialiseerde hulp en ondersteuning aan te bieden en meer rechten te geven in het strafproces.²⁹ De pleidooien voor meer aandacht voor de slachtoffers van misdrijven vielen in goede aarde bij een breed scala aan politieke partijen ter rechter maar, zeker in Europa, ook ter linkerzijde. Tussen de slachtofferbeweging (in de VS *victims' rights movement* geheten) en een nieuwe generatie van actiegerichte victimologen ontstonden in de periode van 1980 tot 2000 nauwe samenwerkingsverbanden waarbij vaak ook rolwisselingen optraden. In de VS was de onderzoeker John Dussich een van de oprichters van NOVA, een organisatie waarvan de criminologe Marlene Young de eerste directeur zou worden. Ook de hoofdredacteur van het in 1976 opgerichte tijdschrift *Victimology; an international journal*, Emilio Viano, was tegelijkertijd directeur van een hotline voor slachtoffers. In Nederland fungeerden de hoogleraren en latere WVS-voorzitters Jan van Dijk en Marc Groenhuijsen als bestuursvoorzitters van Slachtofferhulp Nederland en maakte ook victimologisch onderzoeker Frans-Willem Winkel vele jaren deel uit van dit bestuur. In Japan was professor Koichi Miyasawa nauw betrokken bij de ontwikkeling van het Japanse slachtofferbeleid en was professor Morosawa van de Mito Universiteit zowel de oprichter van een victimologisch onderzoeksinstituut als van het eerste Japanse project voor slachtofferhulp.³⁰ Helen Reeves, directeur van *Victim Support UK*, trad op als vicevoorzitter van de WVS en de latere voorzitter, Michael O'Connell, was vele jaren de *Victims' Rights Commissioner* van Zuid-Australië.

27 Brownmiller 1975.

28 Römkens 1989.

29 Young & Klein 2004.

30 Miyazawa & Ohya 1986.

Van de WVS-presidenten hebben Young, Kirschhoff en Dussich zich uitdrukkelijk uitgesproken vóór de door Mendelsohn voorgestane Algemene Victimologie. Veel van hun wetenschappelijke publicaties zijn gericht op de ontwikkeling van een algemene handelingstheorie ter ondersteuning van slachtoffers van ernstige misdrijven, oorlogen en natuurrampen. Gezien deze oriëntatie is het niet verwonderlijk dat juist Dussich Benjamin Mendelsohn aanduidt als de ‘vader van de victimologie’.³¹ Het merendeel van de andere toonaangevende victimologen is zich echter primair blijven richten op slachtoffers van misdrijven zoals geweldsmisdrijven in de publieke- of privésfeer, berovingen of woninginbraken, en, in een latere fase, oorlogsmisdrijven. Zij zijn in hun wetenschappelijke werk dus criminologisch of strafrechtelijk georiënteerd gebleven en blijven opereren in de traditie van de Penal Victimology van Schäfer en Nagel.

1.6 Slachtofferrechten en herstelrecht

In 1985 werd door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties de *Declaration on the Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power* aangenomen. In deze verklaring kwamen de lidstaten overeen dat slachtoffers van misdrijven niet alleen gespecialiseerde hulpverlening moeten ontvangen, maar ook het recht moeten krijgen om in het strafproces schadevergoeding van de dader te eisen en zelf het woord te voeren (*the right to present views and concerns*).³² Onder de woordvoerders van de lidstaten die deze Verklaring op een congres over misdaad van de Verenigde Naties in Milaan ondersteunden, behoorden de victimologen en latere WVS- voorzitters Paul Separovic uit voormalig Joegoslavië, Irvin Waller uit Canada, Chris Sumner uit Zuid-Australië en Jan van Dijk uit Nederland. De unanieme goedkeuring van de Verklaring door de Algemene Vergadering in New York enige maanden later was een eclatant politiek succes van de victimologie en de WVS in het bijzonder. Op de inhoud van de Verklaring hebben vooral enkele Amerikaanse onderzoekers die vanuit NOVA reeds jaren campagne hadden gevoerd voor de invoering van *victim statements of opinion* als een van de Amerikaanse grondrechten hun stempel weten te zetten. Vanuit Europese en Canadese hoek werd de clausule over de invoering van spreekrecht voor slachtoffers aanvankelijk kritisch beoordeeld.³³ Uit Engels en Nederlands onderzoek was namelijk gebleken dat slachtoffers meer behoefte hadden aan laagdrempelige hulpverlening en een correctere bejegening door politie en justitie dan aan

31 Dussich 2006.

32 Artikel 6b ‘Allowing the views and concerns of victims to be presented and considered at appropriate stages of the proceedings where their personal interests are affected, without prejudice to the accused and consistent with the relevant national criminal justice system’.

33 Van Dijk 1988.